

PSYCHOLOGY

РОЛЬ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА ЯК ЧЛЕНА КОМАНДИ СУПРОВОДУ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Четверікова Наталя Володимирівна, Аспірант

Україна, Київ, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5993

ARTICLE INFO

Received: 07 May 2018
Accepted: 21 June 2018
Published: 12 July 2018

KEYWORDS

inclusion; inclusive educational process; school psychologist; Team of psychological and pedagogical support; psychological support of teachers; emotional stability of teacher; children with special educational needs; inclusive pupils; psychological support of parents.

ABSTRACT

The article is devoted to review of the role of psychologist in the work of the Group of psychological and pedagogical support of the child with special educational needs in school. The psychologist is one of the most effective specialists of the Group of support in the direction of developing, educational, advisory and organizational work. The key aspects in the integrated activity of the school psychologist in the inclusive direction with all the participants in the educational process are analyzed. Specific forms of organization of work by this specialist with children with special educational needs and other students of class, school, and also with parent community are offered. The basic directions for work of a psychologist with teachers and other members of the Group of support are showed. This will allow to the professionals to reduce their emotional overstrain during working in inclusive conditions and increase their confidence in own professional activities. It is noted on the special importance of the organizational and methodical work of the psychologist in the inclusive direction and described its essence.

Citation: Chetverikova Natalia (2018) Rol Shkilnoho Psykholoha Yak Chlena Komandy Suprovodu Inklyuzyvnoho Protseesu v Zakladi Zahalnoyi Sereдноyi Osvity. *International Academy Journal. Web of Scholar.* 7(25), Vol. 3. doi: 10.31435/rsglobal_wos/12072018/5993

Copyright: © 2018 Chetverikova Natalia This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Реформа сучасної системи середньої освіти в Україні та впровадження Концепції Нової української школи передбачає постановку акцентів серед іншого на соціальній рівності та згуртованості громадян України. Це найперше може виявлятися у інклюзії (від англ. inclusion – включення) дітей з особливими освітніми потребами (дітей з ООП) у процес здобуття освіти у навчальних закладах масового типу.

До категорії дітей з ООП в Україні до сьогодні часто помилково відносять виключно дітей із особливостями психофізичного розвитку та інтелектуальними порушеннями (зокрема, дітей з інвалідністю та дітей з незначними порушеннями здоров'я, що не передбачає статусу інвалідності). Однак сюди можна віднести і дітей із соціально вразливих груп, дітей, чиї сім'ї опинилися у складних життєвих обставинах, а також обдарованих дітей. Не зважаючи на різноманітні категорії таких дітей, поки що в Україні сучасна трактовка даного поняття в першу чергу зорієнтована на необхідність забезпечення додаткової підтримки для успішної участі у освітньому процесі саме дітей, які мають певні особливості у психофізичному та інтелектуальному розвитку. Таку підтримку в освітній галузі сьогодні забезпечує саме інклюзивне навчання.

Більшість сучасних дослідників переконливо доводять позитивний вплив спільного навчання не лише на розвиток і соціалізацію осіб, що мають особливі освітні потреби. За правильно організованої роботи, це покращує загальні стосунки в конкретному дитячому колективі, може пом'якшувати та поглиблювати міжособистісні взаємини в батьківській громаді класу, а також є корисним і для розвитку фахової майстерності педагогів (С. Альохіна, Т. Ілляшенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, Т. Лорман (T. Loreman), Дж. Деспелер (J. Depeller) та інші). Діти з ООП, які навчаються в закладах загальної освіти в багатьох випадках мають швидший прогрес у загальному, когнітивному, емоційному розвитку, переймають класичні моделі поведінки в дитячому колективі, можуть швидше проявити свої сильні якості та здібності, оволодіти багатьма соціально-побутовими навичками тощо. Крім того, природне включення в колектив однолітків дозволяє дітям із соціально вразливих груп відчувати себе повноцінним учасником соціуму, підвищує їх впевненість у собі, самостійність, прагнення не тільки брати, а й віддавати. Інші діти класу вчать налагоджувати і підтримувати приязні стосунки з людьми, які можуть значно відрізнятись від них зовнішністю, рівнем розвитку, поведінкою, особливостями сімейної історії тощо. Так, С. Черкасова зазначає, що «формування позиції прийняття, толерантності, емпатії до «особливих» учнів, прагнення надати їм допомогу, котрі формуються під час взаємодії дитини з особливостями у розвитку та їх однокласниками, що розвиваються нормально, в єдиному освітньому просторі, знижує ризик виникнення агресивності, інтолерантності в останніх» [7, с. 453].

Фахівці, що працюють в інклюзивних класах, тобто класах, де є учні з ООП, краще розуміють індивідуальні особливості усіх своїх підопічних, не тільки інклюзивних, стають ближчими до потреб кожної дитини, отримують можливість додатково професійно розвиватися, оволодівати спеціальними педагогічними та психологічними методиками, які дають їм змогу більш ефективно сприяти розвитку дітей. Вітчизняні науковці А. Колупаєва та Л. Савчук підкреслюють, що «інклюзивна освіта допомагає педагогам налагодити співпрацю й застосовувати командний підхід до вирішення проблем і шляхи подолання труднощів» [3, с. 11].

Постановка проблеми. В сучасній школі інклюзивну форму здобуття освіти забезпечує Команда психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП (далі - Команда супроводу). Це група фахівців, яка забезпечує комплексну освітньо-соціальну підтримку і супровід учнів з особливими освітніми потребами впродовж здобуття ними освіти в конкретному закладі. Склад Команди супроводу залежить від індивідуальних потреб дитини, або дітей, для яких вона створюється. Традиційно до складу цієї Команди у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО) входять заступник директора (як адміністративний координатор), вчителі (класний керівник та вчителі-предметники), асистент вчителя, корекційний педагог, практичний психолог, соціальний педагог, медичний працівник, батьки дитини з ООП та – за потреби і наявності – асистент дитини та інструктор з лікувальної фізкультури. Додатково можуть залучатися фахівці Інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ), сімейний лікар та/або лікар-спеціаліст, який «веде» таку дитину відповідно її медичних потреб, корекційні педагоги вузького профілю та вузькі спеціалісти з проблеми дитини, спеціалісти служби соціального захисту населення, спеціалісти служб у справах дітей та інші. В цьому колективі спеціалістів психолог, на нашу думку, має одну з найбільш відповідальних ролей, пов'язану з розвивально-просвітницькою та консультативно-організаційною роботою, спрямованою на забезпечення психологічно комфортних умов перебування, навчання та праці всіх без виключення учасників інклюзивного освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі психолога у ефективній організації освітнього процесу висвітлено у наукових доробках М. Бітянової, І. Баєвої та Л. Гаязової, В. Кобильченко, Р. Овчарової, Г. Рудої та багатьох інших науковців.

Важливість особливого психолого-педагогічного супроводу інклюзивного процесу у школах розкрита у роботах таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як С. Альохіна, Л. Бісікало, Л. Гречко, І. Овчаренко, Д. Романовська, М. Семаго та інших. Водночас у більшості подібних досліджень, в яких висвітлено роль саме шкільного психолога в умовах інклюзії, акцент науковці роблять переважно на психологічний супровід власне дитини з особливими потребами (З. Гуріна, Г. Дегтяр, Т. Сак, Г. Хворова, Д. Шульженко, С. Johnson, S. Williams та інші).

У наукових працях останніх років приділено увагу організації співробітництва між фахівцями у Команді супроводу дитини з ООП (І. Луценко, Р. Попелюшко, О. Гаяш, А. Колупаєва, Е. Данілавічюте, С. Литовченко, С. Черкасова, К. Островська, М. Мастопр'єрі (M. Mastropieri), Т. Скрудж (T. Scruggs) та інші). І знов можемо прослідкувати, що найчастіше у цих роботах увага науковців зосереджена на забезпеченні Командою фахівців супроводу, та психологом зокрема, оптимально комфортних умов для перебування учня з ООП у класі, у школі та попередженні дискримінаційних проявів у дитячому колективі щодо ставлення до таких учнів.

Водночас, як свідчить аналіз літературних джерел, питання саме конкретизації особливої ролі шкільного психолога в організації та супроводі інклюзивного процесу в освітньому закладі потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета даної статті – розкрити практичну роль психолога як члена шкільної Команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в його комплексній роботі з усіма учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу.

Перш, ніж перейти до аналізу роботи психолога в упровадженні інклюзивного процесу у ЗЗСО, слід, на нашу думку, уточнити, які ж саме завдання стоять перед усією Командою психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі освіти.

Аналіз сучасної законодавчої бази та фахової методичної літератури з теми дозволив нам сформулювати кілька основних завдань, які є базовими для роботи Команди супроводу:

1. Збір інформації про особливості дитини, її інтереси, труднощі і обмеження, освітні потреби з метою визначення необхідності залучення додаткових фахівців, напрямів психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, що можуть бути надані в межах закладу освіти на підставі висновку інклюзивно-ресурсного центру та надання цих послуг.

2. Розробка Індивідуальної програми розвитку для кожної дитини з ООП, її реалізація та моніторинг виконання з метою коригування та визначення динаміки розвитку дитини.

3. Безпосередня освітньо-виховна, корекційно-розвивальна, адаптаційна та соціалізуюча робота з дитиною з ООП в межах її актуальних та потенційних можливостей.

4. Ведення документації (щоденників спостережень, карт розвитку дитини тощо), яка відображає актуальний розвиток дитини, динаміку її стану, успіхи та труднощі у досягненні певних цілей тощо.

5. Надання методичної підтримки педагогічним працівникам закладу освіти з організації інклюзивного навчання.

6. Консультативна робота з батьками дітей з ООП щодо особливостей їх навчання та виховання; представлення та спільне обговорення з батьками проектів Індивідуального плану розвитку (ІПР), Індивідуальної навчальної програми (ІНП) дитини тощо.

7. Проведення інформаційно-просвітницької роботи у закладі освіти серед педагогічних працівників, батьків, дітей, а також технічного персоналу з метою недопущення дискримінації та порушення прав дитини, формування дружнього та неупередженого ставлення до дітей з ООП та їх родин.

8. Захист прав учнів з ООП у випадку виявлення психотравмуючих обставин та/або ризику для життя і здоров'я дітей.

Кожен з фахівців Команди супроводу відповідає за свою частину роботи в інклюзивному напрямку в ЗЗСО. Однак, як зазначають А. Колупаєва та Е. Данілавічюте, з посиланням на зарубіжних науковців Сьюзан М. Кагілл, Сью Мітра, «важливі спільні обговорення, обмін ідеями щодо особливостей навчання конкретних учнів. Результати досягаються за рахунок поєднання знань педагога щодо обсягу навчального матеріалу відповідно до програми, загальних підходів роботи з класом та роботи фахівців спеціальної освіти...». Ці фахівці, можуть, як підкреслюють науковці, «запропонувати спеціальні методики, адаптацію викладання відповідно до певного порушення (порушення слуху, зору тощо)» [2, с. 119; 5].

Кожен фахівець також потребує і допомоги колег як в практичній реалізації освітньо-виховного компоненту роботи в умовах інклюзії, так і в плані особистісної підтримки впродовж робочого процесу. На нашу думку, на практиці кожне з поставлених перед Командою супроводу завдань є предметом діяльності шкільного психолога. Так само, як і кожен член цієї Команди, включаючи й самого психолога, є об'єктом психологічного впливу та потребує особливої психологічної та емоційної підтримки.

Слід зауважити, що в центрі всієї мети педагогічної роботи фахівців інклюзивного освітнього закладу стоїть саме дитина, а в конкретному випадку дитина з ООП. Тож, повне виключення з аналізу ролі психолога в роботі Команди супроводу специфіки роботи цього фахівця з «особливою» дитиною є неможливим і недоцільним. Проте у нашій роботі ми свідомо зміщуємо головний акцент з надзвичайно важливої ролі шкільного психолога у роботі з учнівським складом, в тому числі з дітьми з ООП. Вважаємо, що багатьох складних питань та проблемних моментів у процесі впровадження та реалізації інклюзивного напрямку в роботі освітнього закладу можна уникнути, якщо психолог зможе правильно побудувати комплексну стартову та поточну консультативно-організаційну та психологічно-збережувальну роботу з педагогами, учнями та загальною батьківською громадою у своїй школі. Ми не вважаємо, що така робота психолога має бути одноосібною. Для її успішного здійснення спеціалісту також потрібна підтримка з боку адміністрації закладу, куратора-методиста, колег-психологів, які мають подібний досвід роботи та, найголовніше, інших членів Команди супроводу.

Одним з найважливіших напрямків у психологічному супроводі інклюзивного процесу в школі є робота психолога з педагогічним складом закладу. І найперше – з безпосередніми учасниками забезпечення успішного включення дитини з ООП в дитячий соціум, тобто з членами Команди супроводу дитини з ООП, і особливо – вчителями.

Вітчизняний науковець І. Луценко, зазначає, що «найголовніша умова для успішної реалізації інклюзивного навчання — позитивне ставлення педагогічних працівників до інклюзивної освіти

в цілому... Адже від їхнього бажання працювати з дітьми з особливими освітніми потребами та розуміння важливості впровадження інклюзивного навчання залежить якість освітнього процесу». Для цього, підкреслює дослідниця, «практичний психолог має передусім: провести навчання педагогічних працівників — семінари, семінари-практикуми, тренінги тощо, спрямовані на формування сприятливого середовища, де цінують відмінності кожного учасника навчально-виховного процесу вивчити індивідуальні особливості навчально-пізнавальної діяльності дитини та скласти відповідні рекомендації для вчителів» [4].

Дослідження, проведені І. Баєвою, Л. Астаховою та О. Буслаєвою, довели, що психологічне благополуччя дітей в освітньому закладі тісно пов'язано з рівнем загальної психологічної безпеки та комфорту освітнього середовища для педагогів, і саме в середовищі, де вживаються всі можливі міри досягнення психологічної безпеки будуть формуватися такі складові благополуччя особистості, як емоційний комфорт, впевненість у собі і своїх можливостях, високий рівень пізнавальної активності [1; 6, 117].

Погоджуючись з дослідниками, ми хочемо наголосити на особливій потребі у відчутті психологічної безпеки та впевненості у правильності здійснення педагогічної роботи вчителів, які працюють в умовах інклюзії. Їх діяльність, пов'язана з забезпеченням всього комплексу освітніх, виховних, соціальних та – часто – врахування медичних потреб дітей з ООП та одночасна необхідність бути ефективним педагогом для інших учнів, авторитетним спеціалістом для батьків часто в рази підвищує їхню загальну професійну тривожність, та може навіть викликати неадекватне перебільшення проблем, що виникають у робочому процесі. І задовольнити базову потребу педагогів у підтримці у складних ситуаціях або випередити їх появу під силу саме шкільному психологу.

Загальні функціональні обов'язки практичного психолога у ЗЗСО визначені посадовою інструкцією та кваліфікаційними обов'язками для цього фахівця. Психолог освітнього закладу, в якому запроваджено інклюзивну форму навчання, працює за стандартним робочим завданням – 40 годин на робочий п'ятиденний тиждень, з яких 20 годин відводиться на практичну роботу (індивідуальна і групова діагностика, консультування дітей, педагогів, батьків, корекційно-розвивальна, просвітницька робота тощо), 20 годин – на організаційно-методичну роботу (підготовка до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ігрових вправ тощо), обробка результатів досліджень, оформлення висновків, написання характеристик, ведення поточної документації тощо), яка може виконуватись за межами навчального закладу. Як штатний спеціаліст, шкільний психолог не отримує додаткову оплату в рамках державної субвенції за проведення занять з дітьми, які мають особливі освітні потреби, та має здійснювати додаткову організаційну, просвітницьку, діагностичну, корекційно-розвивальну, консультативну роботу в інклюзивному напрямку в часових межах стандартної діяльності.

Робота психолога з кожною групою учасників освітнього процесу завжди є особливою, а надто під час супроводу інклюзивного процесу. Тож, вважаємо за доцільне окреслити основні обов'язки, які покладаються на шкільного психолога як члена Команди супроводу в такій діяльності стосовно роботи з різними учасниками освітнього процесу.

Супровід дитини з ООП.

- Формує довірливі стосунки з дитиною, створює та підтримує атмосферу емоційного комфорту на своїх заняттях.

- Супроводжує дитину з ООП в адаптаційний період та попереджує можливе виникнення дезадаптації.

- Працює з можливим спротивом новому середовищу з боку дитини (для дитини, яка нещодавно прибула до освітньої установи, змінила колектив, клас тощо).

- Проводить психологічне обстеження дитини з метою виявлення індивідуальних особливостей її соціального, психічного, когнітивного та фізичного розвитку, діагностики соціальної зрілості, стилю взаємодії дитини з педагогами та батьками, та педагогів і батьків з дитиною тощо.

- Інформує дитину про її сильні сторони, мотивує на індивідуальні досягнення.

- Задля проведення максимально ефективного корекційно-розвивального процесу, проводить розвивальні заняття з такою дитиною за необхідними напрямками, враховуючи:

1. власні спостереження та результати діагностичного обстеження;
2. рекомендації ІРЦ;
3. розповіді батьків про особливості в розвитку та поведінці дитини;
4. всі нюанси психофізичних порушень дитини (якщо такі є);
5. вікові особливості дитини;
6. особливості характеру, темпераменту дитини;
7. стиль сімейного виховання тощо.

- Спостерігає актуальний психологічний та соматичний стан дитини на кожному індивідуальному та груповому занятті, в класі. В залежності від цього, корегує план заняття, змінює види діяльності, в які буде включена дитина.

- Запобігає психічному перевантаженню дитини з ООП під час перебування в освітньому закладі; за можливості, організовує місце та/або ситуації, які дають дитині можливість розслабитись і перепочити.
- Проводить роботу з гармонізації міжособистісних стосунків дитини з ООП та її однолітків з нормо-типовим розвитком в інклюзивному класі.
- Розвиває та збагачує почуттєвий та емоційний досвід дитини, проводить роботу з навчання правильного емоційного реагування на відповідні стимули. Корегує емоційні порушення та патологічні риси характеру, якщо такі виявлені.
- Організовує заняття зі зниження у дитини з ООП проявів агресивності, тривожності, виникнення страхів тощо, якщо такі спостерігаються.
- Формує і розвиває комунікативні навички, навички соціальної взаємодії, прийнятної соціальної поведінки.
- Навчає вмінню ставити запитання, звертатися за допомогою, приймати і надавати її, якщо це потрібно.
- Розвиває та вдосконалює дрібну моторику дитини, «відчуття» тіла, розвиває просторові уявлення.
- Збагачує сенсорний досвід дитини за допомогою розвитку зорових, слухових, дотикових та інших відчуттів.
- Працює над розвитком інтелектуальної сфери, креативності.
- Працює над розвитком особистісної сфери, формує уявлення дитини про себе та своє оточення.
- Формує у дитини позитивний образ «Я», створює ситуації успіху і акцентує на цьому увагу дитини та інше.

Супровід інших учнів класу.

- Слідкує, щоб всі учні під час перебування у класі мали і зберігали відчуття безпеки, захищеності, відчували впевненість у власних силах та можливостях, зберігали «власні кордони».
- Супроводжує кожну дитину класу у необхідних їй сферах розвитку, проводить корекційно-розвиткові заняття, групові або індивідуально-просвітницькі бесіди, в тому числі й з урахуванням сприймання дитиною ситуацій, які пов'язані з її перебуванням у інклюзивному середовищі (наприклад, працює за відповідними техніками з надміру емоційно вразливими дітьми або тими, хто агресивно поводить себе по відношенню до учнів з ООП тощо).
- Проводить заняття спрямовані на нормалізацію і підтримання загальної позитивної емоційної атмосфери в класі між дітьми класу з нормо-типовим розвитком та дітьми з ООП, між дітьми класу та вчителем (вчителями), іншими спеціалістами (за потреби).
- Сприяє зниженню емоційного напруження у дітей в процесі спільної діяльності та спілкування.
- Якщо учні в класі відверто звертають увагу на особливості у зовнішності, поведінці дитини з ООП, задають питання щодо цього – пояснює в доступній для дітей формі причини таких особливостей, як можна допомогти такій дитині, не жаліючи її, а в невимушеній формі.
- За допомогою спеціально організованих ролевих ігор, розповіді соціальних історій, читання «особливих» казок (для молодших учнів), моделювання складних для вирішення ситуацій за допомогою іграшок або предметних персонажів, інсценувань ситуацій в ролевих іграх з самими учнями у головних ролях, використання медіа-контенту та інших технік формує у дітей уявлення про відмінності між людьми, природне прийняття «незвичності» окремих дітей в класі.
- Власним прикладом показує дітям неважливість відмінностей між ними у спільних заняттях, спілкуванні, іграх. Пояснює дітям як правильно і безпечно спілкуватися з їх однолітком з ООП, якщо це необхідно. Навчає доступним способам взаємодії.
- Якщо окремі поведінкові прояви дитини з особливостями психофізичного розвитку заважають іншим дітям або навіть лякають їх – пояснює і показує в доступній, бажано ігровій, жартівливій, ненав'язливій формі, як уникати небажаної поведінки чи реакцій інклюзивної дитини, якщо це можливо.
- Якщо один з учнів класу або кілька готові самостійно ініціювати періодичне чи постійне співробітництво з дитиною з ООП, активно підтримує їх у такій спільній діяльності, а через їх приклад залучає інших дітей.
- На своїх індивідуальних або групових заняттях навчає дітей простих ігор, вправ, які ті можуть «приносити» в клас і грати в них спільно з іншими, в тому числі й з дітьми з ООП тощо.

Супровід інших учнів школи.

- Слідкує, щоб учні під час перебування у закладі освіти мали і зберігали відчуття безпеки, захищеності, відчували впевненість у власних силах та можливостях, зберігали «власні кордони».
- Якщо учні школи відверто звертають увагу на особливості у зовнішності, поведінці окремих дітей з ООП, задають питання щодо цього – пояснює в доступній відповідно віку дітей формі причини таких особливостей, форми і можливості для спільної діяльності, спілкування з ними.
- За допомогою спеціально організованих технік, видів роботи, використання медіа-контенту тощо формує в учнів школи уявлення про відмінності між людьми, природне прийняття

«незвичності» окремих дітей, розуміння неважливості відмінностей між ними для спільних занять, спілкування, ігор.

- Сприяє попередженню дискримінаційних та сегрегаційних проявів в дитячому колективі, проводить профілактику булінгу в учнівському середовищі, зокрема щодо учнів з ООП.

- Залучає учнів, в межах своїх повноважень, до спільної діяльності і спілкування один з одним, зокрема з дітьми з ООП.

- Сприяє зниженню емоційного напруження у дітей в процесі спільної діяльності та спілкування. Проводить заняття, спрямовані на нормалізацію і підтримання загальної позитивної емоційної атмосфери в школі між учнями з ООП та іншими учнями тощо.

Супровід батьків дітей з ООП:

- Виявляє дітей, у яких виникають значні труднощі в навчанні, спілкуванні та взаємодії. Визначає ймовірні причини труднощів та, за потреби, скеровує батьків таких дітей до відповідних фахівців для встановлення причин і надання кваліфікованої допомоги.

- Консультує батьків з питань виховання дитини в родині, адаптації дитини до ЗЗСО, особливостей поведінки та спілкування дитини в школі.

- Консультує з особливостей у психологічному розвитку дитини, які виявлені в процесі роботи з нею фахівців освітньої установи.

- Допомагає батькам визначити реальні фізичні та психологічні потреби їх дитини, узгоджує з ними та іншими фахівцями пріоритетні напрямки, періоди, орієнтовні строки роботи та інше для гармонійного розвитку дитини.

- Інформує батьків про прогрес дитини за певний проміжок часу (місяць, півріччя, рік).

- Залучає батьків до співпраці у розвитку, навчанні та вихованні дитини в школі.

- Підкреслює сильні сторони дитини, надає рекомендації, щодо роботи батьків з дитиною поза межами освітнього закладу.

- Допомагає батькам зрозуміти, прийняти і полюбити свою дитину з порушеннями у розвитку такою, як вона є (за потреби).

- Попереджає та допомагає вирішувати конфліктні ситуації, що можуть виникнути між батьками дитини з ООП та іншими учасниками освітнього процесу.

У розмові з батьками психолог в жодному разі не може порушувати правила конфіденційності щодо інших дітей класу, школи, в тому числі й інших інклюзивних учнів, їх батьків, своїх колег з освітнього закладу тощо. Можна порівнювати дитину або її прогрес під час корекційно-розвивальних занять лише з її власними попередніми результатами.

Супровід батьків інших учнів класу:

- Формує інклюзивну грамотність батьків. Проводить просвітницьку роботу з питань впровадження інклюзивної освіти в конкретному ЗЗСО, в конкретному класі.

- Окреслює переваги (та можливі труднощі) спільного навчання дітей з типовим розвитком та інклюзивних.

- Разом з класним керівником та батьками дітей з ООП перед вступом їх дітей до класу (в конкретній ситуації) «презентує» інформацію про таких майбутніх учнів на батьківських зборах класу. За необхідності, ознайомлює батьків інших учнів із певними особливостями дітей з ООП та можливими нестандартними проявами в їх поведінці, які батьки найімовірніше зможуть спостерігати в процесі подальшого спільного навчання дітей в класі.

Такі презентації психологу варто організовувати дуже виважено, аби інформація, яку отримають батьки інших учнів, не спровокувала завчасно їх негативне ставлення до дитини з ООП, та не порушила права родини цієї дитини на захист і збереження особистої конфіденційної інформації.

- Попереджує та вирішує конфліктні ситуації, пов'язані зі спільним перебуванням в класі дітей з ООП та дітей з нормо-типовим розвитком.

- Виступає модератором у складних випадках конфліктів між дорослими учасниками інклюзивного освітнього процесу (батьками учнів з ООП та інших учнів, педагогами тощо).

- Організує разом з класним керівником знайомство всіх батьків класу між собою. Сприяє, по можливості, взаємодії батьків з родинами дітей з ООП, з ними самими (наприклад, організує спільні дитячо-батьківські тренінги, арт-терапевтичні заняття тощо з метою зближення родин учнів) та інше.

Супровід батьків інших учнів школи:

- Формує інклюзивну грамотність батьків. Проводить просвітницьку роботу з питань впровадження інклюзивної освіти в конкретному ЗЗСО.

- Окреслює переваги (та можливі труднощі) спільного навчання дітей з типовим розвитком та інклюзивних.

- Організує знайомство батьків учнів між собою під час загальношкільних заходів.

- Попереджує та вирішує конфліктні ситуації, пов'язані зі спільним перебуванням в освітньому закладі дітей з ООП та інших дітей, які можуть вплинути на стосунки між батьками та інше.

Супровід вчителів (класного керівника, вчителів-предметників):

Робота психолога з вчителями, які щоденно працюють в умовах інклюзивної освіти, має особливу важливість.

Доведено, що професія педагога відноситься до розряду потенційно стресогенних, а надто в нових для нього інклюзивних умовах. Тож, завдання психолога у роботі з вчителями в умовах інклюзії, за нашим переконанням, полягає у: 1) постійній інформаційній підтримці фахівців з різних питань організації роботи вчителя в умовах інклюзії, які можуть входити до зони компетентності самого психолога; 2) забезпеченні педагогів максимально простими, зрозумілими і дієвими алгоритмами для практичної роботи; 3) регулярному моніторингу психоемоційного стану спеціалістів; 4) наданні та гарантуванні постійної психологічної підтримки тощо. Для цього психолог:

- Інформує про мету і завдання своєї роботи в інклюзивному напрямку.
- Проводить психологічну просвіту щодо специфіки психічного та фізичного розвитку дітей, їх соціальних потреб, зокрема щодо дітей з особливими освітніми потребами.
- Організовує і проводить для педагогів закладу семінари-практикуми, тренінги, лекційні заняття тощо, в межах своєї компетенції, спрямовані на формування сприятливого середовища, де цінують і враховують відмінності кожного учасника навчально-виховного процесу, зокрема й індивідуальні потреби самих вчителів.
- Визначає інформаційні потреби педагогів щодо додаткових фахових знань з питань організації роботи в інклюзивному напрямку, та, за підтримки адміністрації закладу, сприяє запрошенню додаткових спеціалістів, консультантів з відповідних питань для проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи.
- Консультує з питань індивідуалізації процесу навчання та виховання учнів з ООП: пояснює, які обмеження, адаптації та модифікації накладаються на процес навчання і виховання у зв'язку із специфікою захворювання та/або особливостей у розвитку, соціальної ситуації в родині тощо.
- Розкриває конкретний зміст індивідуального підходу, якого потребує інклюзивна дитина та прийоми його реалізації.
- Наголошує на сильних сторонах кожної дитини з ООП і підказує, як їх використовувати у щоденній роботі.
- Консультує педагога з питань особливостей розвитку, емоційних, поведінкових особливостей кожної інклюзивної дитини, в тому числі тих, які проявляються не одразу і не часто, з якими вчителю важко впоратись самостійно.
- Попереджає про можливі реакції на перебування в одному сталому колективі дітей з нормо-типним розвитком та дітей з ООП у з боку самих дітей, їх батьків. Надає конкретні рекомендації для діяльності педагога у конкретних випадках, та орієнтовні загальні для ефективного реагування в інших ситуаціях.
- Попереджує можливі проблеми та конфлікти у встановленні взаємостосунків у системах «вчитель – дитина з ООП», «вчитель – інші учні класу», «вчитель – батьки», «вчитель – інші спеціалісти», враховує як професійний, так і особистісний аспект можливих конфліктних ситуацій.
- Проводить профілактичну роботу: інформує про конкретні особливості та труднощі у роботі з кожною дитиною з ООП, з якими може зіткнутися вчитель; прояснює складні моменти; попереджає про причини і можливі реакції конкретної дитини на певні робочі й педагогічні ситуації в класі тощо.
- Разом з вчителем складає та переглядає його власний «методичний кошик»: арсенал індивідуальних форм, прийомів, методів роботи в тих чи інших ситуаціях, які можуть виникнути при роботі в умовах інклюзії.
- Слідкує за емоційним станом вчителя. Проводить профілактичні заходи з попередження виникнення емоційного виснаження, надає, в межах своєї компетенції, психологічну підтримку з метою збереження та відновлення емоційної стійкості педагога, який працює в умовах інклюзії.
- Моніторить процес ефективності врахування вчителем рекомендацій по роботі з дитиною з ООП, з учнівським колективом, з батьками тощо.
- Обговорює з вчителем тему конфіденційності: якого роду інформацію про інклюзивну дитину та її родину, їх сімейні обставини тощо, і в якому обсязі можна обговорювати з іншими членами команди супроводу дитини, батьками інших дітей класу, адміністрацією, залученими фахівцями, іншими особами тощо.

Робота з іншими членами Команди супроводу:

- Інформує про мету і завдання своєї роботи.
- Бере участь у психолого-педагогічних консилиумах, педрадах свого закладу з питань інклюзивного навчання.
- Долучається до складання та реалізації ІПР, Індивідуального навчального плану (ІНП) тощо з узгодженням своєї роботи з роботою інших спеціалістів.
- Відвідує заняття в класі, заняття спеціалістів, запрошує до себе на заняття колег з Команди з метою обміну практичним досвідом роботи та ефективності вироблення загального психолого-корекційного маршруту для кожної дитини з ООП.

- Періодично обговорює акценти і прогрес занять з кожною дитиною (бажано щотижня).
- Підвищує загальну психологічну компетентність колег з актуальних робочих питань.
- Проводить профілактичні заходи з попередження виникнення емоційної нестійкості у колег, пов'язаної з роботою в інклюзивних умовах.
 - Формує загальну стійку емоційно-позитивну атмосферу в колективі Команди супроводу; по-можливості, попереджує виникнення та вирішує конфліктні робочі питання.
 - Обговорює індивідуально з членами Команди супроводу тему конфіденційності: якого роду інформацію про інклюзивну дитину, її родину і в якому обсязі можна обговорювати з іншими членами Команди, батьками інших дітей класу, адміністрацією, залученими фахівцями, іншими особами.
 - За можливості, сприяє здобуттю додаткової неформальної освіти членами Команди супроводу. Наприклад, за погодженням з адміністрацією, запрошує їх на публічні або спеціалізовані заходи, де обговорюються важливі для спеціалістів питання тощо.
 - Визначає спільно з членами Команди супроводу кризові сфери у розвитку дитини з ООП, з членами її родини тощо, робота з якими виходить за межі повноважень Команди, і потребує залучення додаткових фахівців.
 - Взаємодіє з організаціями й спеціалістами додаткового супроводу щодо надання консультативних, реабілітаційних та інших послуг педагогам закладу, батькам, учням.

Робота з адміністрацією закладу.

- Звітує перед адміністрацією за результатами своєї роботи в інклюзивному напрямку.
- Надає консультативну допомогу адміністрації з актуальних питань, в межах своєї компетенції.
- За погодженням з іншими членами Команди супроводу, повідомляє адміністрацію освітнього закладу про потребу учнів з ООП, інших учнів інклюзивного класу, педагогів, в тому числі й власну потребу як спеціаліста, у методичних матеріалах, наочних посібниках, індивідуальному обладнанні конкретного спрямування, матеріально-технічних потребах учнів з ООП (за необхідності), фахово обґрунтовує таку необхідність.
 - Доводить до відома адміністрації інформацію щодо потреби членів Команди супроводу, інших педагогів закладу у додаткових консультаціях вузьких спеціалістів, представників спеціальних служб тощо. Сприяє в організації таких зустрічей.
 - За сприяння та погодження (в деяких випадках) адміністрації закладу, здобуває формальну та/або неформальну освіту в даному напрямку, підвищуючи фахову кваліфікацію. Психолог має дуже ґрунтовно підійти до підвищення своєї фахової майстерності, займатися неперервною самоосвітою.
 - Сприяє зниженню напруження у стосунках адміністрації з батьками учнів та педагогами, якщо таке виникає; вживає міри, в межах своєї компетенції, для уникнення подібних ситуацій.
 - Презентує та популяризує, в необхідній мірі, організаційну підтримку адміністрації під час зустрічей з учасниками освітнього процесу та інше.

Організаційно-методична робота:

Надзвичайно важливою у діяльності шкільного психолога в інклюзивному напрямку є його організаційно-методична робота. До такої можна віднести:

- Оформлення поточної, звітної документації.
- Складання робочого графіку проведення індивідуальних та групових занять з дітьми з ООП.
- Обробка результатів психодіагностичного обстеження дітей з ООП, оформлення висновків за встановленими схемами, оформлення індивідуальних карток психолого-педагогічного діагностування.
 - Робота з документацією для здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами: створення банку даних дітей відповідно до особливостей та наявних порушень, соціальної ситуації в родині тощо; зберігання копій формальних документів кожної дитини з ООП:
 1. витягів з обстежень дитини в ІРЦ;
 2. щорічних форм ІПР;
 3. індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда (за наявності);
 4. своїх спостережень;
 5. результатів діагностування;
 6. характеристик на дитину;
 7. інших документів (заяв, звернень, актів, дозволів тощо).
 - Складає разом з соціальним педагогом соціальний паспорт сім'ї, в якій виховується дитина з ООП.
 - Розробляє відповідні рекомендації для педагогів та батьків щодо організації роботи з дитиною; фіксує проміжні результати моніторингу ефективності їх використання.
 - Створює і поповнює власну навчально-методичну та інформаційну базу для роботи з дітьми, педагогами, батьками (банк даних корекційних, навчальних, виховних програм, тренінгових занять, просвітницьких заходів).

- Розробляє, адаптує, модифікує індивідуальні корекційно-розвиткові програми для інклюзивних дітей.
- Розробляє та організовує заняття з включенням дітей з ООП та інших учнів класу у спільну діяльність та спілкування.
- За потреби, за узгодженням з батьками, вчителями, іншими фахівцями, підбирає, розробляє, адаптує, модифікує окремі приладдя, наочні посібники тощо для роботи з дитиною.
- Заповнює відповідні пункти в супровідній поточній документації, наприклад, в ППР, на дитину, які відносяться до зони його відповідальності.
- Визначає перспективи своєї роботи в інклюзивному напрямку.
- За результатами власних спостережень та ефективності роботи з учнем з ООП, за результатами спостережень і роботи з дитиною інших педагогів, на основі аналізу продуктів навчальної діяльності учня тощо складає психолого-педагогічну характеристику на учня. В залежності від того, з якою метою, для подання до яких установ вона складається, така характеристика може мати скорочений або розгорнутий вигляд, містити однозначно правдиву інформацію, але в кожному випадку акцентувати на різних сферах особистості учня.
- Здійснює моніторинг результативності власної роботи, роботи інших спеціалістів у плані розвитку, адаптації та соціалізації дитини з ООП, збереження емоційної стійкості фахівців у роботі тощо.

Слід підкреслити, що пропонуваній перелік обов'язків шкільного психолога як члена Команди супроводу є орієнтовним і не є вичерпним. В залежності від конкретної дитини та ситуації він може бути зміненим, скороченим або розширеним.

Фахівцю важливо пам'ятати, що психологічний супровід дитини з ООП та інших учасників освітнього процесу, і особливо вчителів, які з нею працюють, в інклюзивному освітньому закладі має бути безперервним.

Водночас, психологу, який працює в умовах інклюзивної освіти в школі, слід пам'ятати, що проведення психологічної роботи в інклюзивному напрямку, про яку було сказано вище, не повинно і не може відмінити, замінити, відкладати загальні поточні робочі обов'язки психолога в ЗЗСО, які стосуються інших, «не-інклюзивних» учасників освітнього процесу (батьків, педагогів, дітей з інших класів тощо).

Висновки:

Робота психолога в ключі інклюзивної освіти в школі здійснюється в рамках виконання ним поточних посадових обов'язків. І водночас має свої особливості. В узагальненому вигляді можна зробити висновок про те, що на шкільного психолога покладається комплексний супровід та моніторинг всіх змін у освітній корпоративній культурі закладу, планування подальшої освітньої траєкторії для дитини з ООП, робота з кризовими та конфліктними ситуаціями, індивідуальне та групове консультування з психологічних аспектів інклюзивної освіти, і також допомога педагогам в адаптації до нових викликів їхньої професії.

Від того, наскільки фахово один психолог зможе підійти до психологічної підготовки педагогів на місці, у конкретному закладі до прийняття і роботи з інклюзивними учнями, від того, наскільки якісно зможе допомогти організувати і супроводжувати роботу вчителів з іншими учнями класу, школи, наскільки успішно буде побудована його спільна з педагогами робота з батьками учнів напрямку соціального прийняття інклюзії залежить подекуди успішність прийняття глобальних інклюзивних цінностей всією громадою.

Отже, як бачимо, на практиці діяльність психолога як члена Команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП глибоко проникає в усі напрямки організації роботи з таким учнем, іншими учнями його класу, школи, а також виявляється важливою для організації роботи з батьківською громадою освітнього закладу. Одним з найбільш важливих напрямків в роботі психолога є його безперервний супровід роботи педагогів-членів Команди супроводу та їх психологічна професійно-особистісна підтримка.

Специфіка роботи всіх педагогів в умовах інклюзії дітей з ООП до масових освітніх установ потребує від них значних психоемоційних витрат. Тож, практичний психолог обов'язково має володіти техніками і прийомми відновлення власних емоційних ресурсів. І використовувати їх для збереження свого внутрішнього емоційного балансу, власної емоційної стійкості. В цьому випадку він також зможе стати «ресурсним» для своїх колег у навчальному закладі, зокрема вчителів, які часто значно більше, ніж психолог, потребують емоційної підтримки в роботі. Тож, в подальших наших наукових пошуках ми плануємо приділити більше уваги можливим формам збереження емоційної стійкості педагогів, які працюють в інклюзивних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. А., Гаязова Л. А. Психологическая безопасность образовательной среды школы и ее психолого-педагогическое сопровождение // Психологическая наука и образование: электрон. журн. 2012. № 3. URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2012_3_3015.pdf.
2. Колупасва А.А., Данілавичюте Е.А., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 192 с.
3. Колупасва А.А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Вид. доповн. та переробл.: наук.-метод. посіб. / А.А. Колупасва, Л.О. Савчук., – К. : Атопол, 2011. – 272 с.).
4. Луценко І. В. Організація психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/232-organzatsya-psihologchnogo-suprovodu-dtey-z-osoblivimi-osvtnmi-potrebami-v-umovah>
5. Сьюзан М. Кагілл, Сью Мітра. Побудова взаємин співробітництва заради реалізації потреб інклюзії. – *Kappa Delta Pi Rec* 44. – № 4. – 2008.
6. Формирование готовности студентов и педагогов к созданию психологически безопасной инклюзивной образовательной среды / Л.Г. Астахова, Е.Н. Буслаева // Педагогическое образование в России.— 2016 .— №1 .— С. 116-121.
7. Черкасова С. А. Формирование психолого-педагогической готовности студентов-психологов к работе в системе инклюзивного образования // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. Вып. 1. Ч.1. Тула: Изд-во ТулГУ, 2012. С. 452-462.